

Tóth János

Bioetika – Etikai alapok– Utilitarianizmus

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

1.2 LECKE UTILITARIANIZMUS

A bioetika területén a másik fontos etikai irányzatot az utilitarizmuson jelenti. A szó jelentése haszonelvűség, megteremtője Jeremy Bentham (1748-1832) angol jogtudós és filozófus. Az utilitarizmus a haszon elve alapján dönt és ítélt, de itt nemcsak az egyes ember, hanem az érintettek hasznosságáról is szó van.

1.2.1 Klasszikus utilitarianizmus

Az angol szerző szerint a hasznosság a boldogságra és a fájdalomra épül. *„Az emberi nem a fájdalom és az öröm kormányzata alatt áll – ez a hasznosság princípiuma..., ami az alapján helyesel vagy helytelenít egy tettet, hogy az az érintettek boldogságát növeli vagy csökkenti. Magánszemély cselekedetéről éppúgy szó van, mint kormányzati intézkedésről.”* – írja **Jeremy Bentham**, az utilitarizmus atyja. (Bentham, 1977, 680-681.)

Jeremy Bentham (1748-1832) portréja.

Forrás:

https://hu.wikipedia.org/wiki/Jeremy_Bentham#/media/F%C3%A1jl:Jeremy_Bentham_by_Henry_William_Pickersgill_detail.jpg

Bentham szerint minden cselekedet annyiban hasznos, amennyiben boldogságot vagy élvezetet okoz. A boldogság forrását mellékesnek tartotta és azt egy olyan áldásos lelkiállapotnak tartotta, melyet egyszerűen az élvezet jelenléte és a fájdalom hiánya jellemez. Bár intenzitásának foka különböző lehet, jellege mégis egy és ugyanaz, így aztán bárhogy jött is létre, egyforma súllyal kell hogy szerepeljen az utilitarista számításokban. Úgynevezett „boldogság-kalkulusában” Bentham lefektette az élvezetek közötti összehasonlítás fő irányelveit, figyelembe véve az élvezetek olyan tulajdonságait, mint intenzitás, tartósság, hogy mennyire hajlamosak további élvezetekhez vezetni stb.

Mind az egyén, mind az egyének összességéként előálló közösség számára a cselekedet mércéje a hasznosság, vagyis az a fő szempont, hogy mennyiben növeli az adott tett az egyén/közösség boldogságát, illetve csökkenti fájdalmát. Ahhoz azonban, hogy egyértelmű ítéletet alkothassunk, szükség van valamiféle mércére is, amelynek birtokában eldönthető, hogy növekedett-e a boldogság mértéke.

Az örömök intenzitásuk és a tartamuk alapján mérhetők, összehasonlíthatók, s az ember a várható örömmennyiség alapján preferál valamely cselekedetet vagy politikát egy másikkal szemben. Ennek érdekében Bentham bevezette az ún. boldogság- vagy élvezet-kalkulust, amely azt feltételezi, hogy az egyes élvezetek összehasonlíthatóak. Az összevetés mennyiségi jellegű, mert minden boldogság állapotok között csak mennyiségi különbséget tett. Azt azonban ő sem tudta megmondani, hogyan is kellene a boldogság mérést elvégezni, illetve a mért értékeket milyen mértékegységgel lehetne kifejezni. Fontosnak tartotta viszont a társadalom utilitarista szellemben történő átnevelését, ugyanis a haladás feltételének az értelmes mérlegelés képességét tette meg.

Szerinte a boldogságot növelni, míg a fájdalmat csökkenteni akarjuk. Feltételezte, hogy a hasznosság mennyiségileg mérhető, és így az érintett emberek hasznossága összeadható és kiszámolható. „Hogyan másként lehetne felfogni a moralitást, ha nem mint az emberi boldogság maximálását” – írja Richard Hare (1984, 112.) Az utilitarizmus szerint az a morálisan helyes cselekvés és politika, mely a legnagyobb boldogságot eredményezi a társadalom tagjai számára. Ezt az elvet először Francis Hutcheson (1694-1746) fogalmazott meg: „...az a legjobb cselekedet, mely a legtöbbeknek a legnagyobb boldogságot hozza létre.”

John Stuart Mill (1806-1873).

Forrás:

https://en.wikipedia.org/wiki/John_Stuart_Mill#/media/File:John_Stuart_Mill_by_London_Stereoscopic_Company,_c1870.jpg

Az utilitarizmus vonzó, mert megfelel annak a mindennapi intuíciónknak, hogy elsősorban a boldogságunk, a jóllétünk számít, és hogy a morális szabályok helyes voltát azon mérjük, milyen következményeik vannak a jóllétünkre. Az utilitarizmus tehát azt nézi, hogy mekkora az átlagos vagy kollektív jóllét és boldogság egy adott közösségben vagy társadalomban. Egy társadalom jóságát azon méri, hogy javult-e az általános jóllét.

John Stuart Mill (1806-1873) nemcsak képviselte Bentham elveit, hanem kritikai módon tovább is fejlesztette azokat. Úgy vélte, nem pusztán az élvezetek mennyisége, hanem minősége alapján is különbség tehető, és erre sajátos módszert is ajánlott: „*Ha két élvezet közül mindenki vagy majdnem mindenki, aki mindkettőt megtapasztalta, határozottan előnyben részesíti az egyiket, és nem azért, mert bármiképpen erkölcsi kötelességének érzi ezt, akkor az a kívánatosabb élvezet.*” (Mill, 249.) Ennek kapcsán megkülönbözteti egymástól a boldogságot és a megelégedettséget. A megelégedettséget arra is visszavezethetőnek tartotta, hogy a mérlegelő személy nincs saját tökéletlenségének tudatában. Az élvezetek prioritásának kérdése körül kialakult vita kapcsán vált ismertté a következő megjegyzése: „*Jobb elégedetlen embernek lenni, mint elégedett disznónak. Jobb elégedetlen Szókratésznek lenni, mint elégedett ostobának.*” (Uo.)

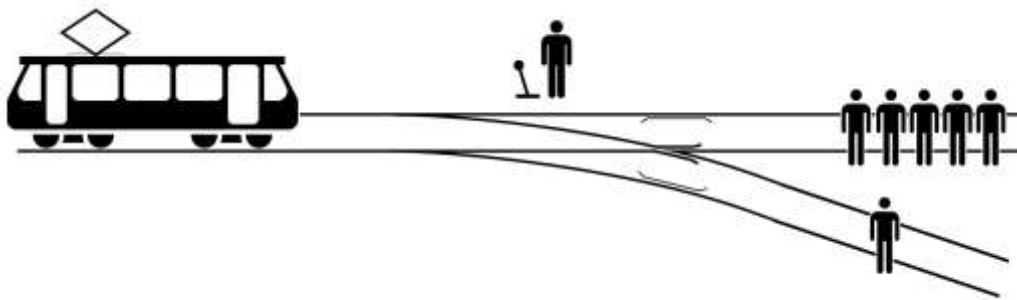
Tehát J.S.Mill megkülönböztette a minőségileg alacsonyabb és magasabb rendű örömforrásokat. Mill úgy érvelt, hogy aki már átélt magasabb rendű élvezeteket – melyek közé megítélése szerint főként intellektuális élvezetek tartoznak –, az automatikusan előnyben részesíti őket az úgynevezett alacsonyabb rendűekkel szemben, amelyek főleg testiek. Mill rendszerében a magasabb élvezetek több pontot jelentettek a boldogság kiszámításában, mint az alacsonyabbak; más szóval az élvezeteket nemcsak mennyiség, hanem minőség szerint is értékelte. Mill szerint kétségtelenül jobb boldogtalan, de bölcs Szókratésznek lenni, mint boldog, de tudatlan balgának, mégpedig azért, mert Szókratész élvezetei magasabb rendűek a balga élvezeteinél.

„A hasznosság elve minden további nélkül összeegyeztethető annak elismerésével, hogy az élvezet bizonyos fajtái kívánatosabbak és értékesebbek másoknál. Képtelenség lenne feltételezni, hogy az élvezetek értékelése csak a mennyiségtől függ...” (Mill, 1980, 243.)

Ez azonban elitista érvelés: a szellem embere igazolja vele saját preferenciáit, valamint saját társadalmi rétegének érdeklődését és értékeit. Ettől még tény, hogy rendkívül nehéz különböző emberek egymáshoz viszonyított boldogságát kiszámítani. Ez a probléma akkor sem lenne megoldott, ha egyébként elfogadnánk Mill megkülönböztetését alacsonyabb és magasabb rendű élvezetek között.

Már **Henry Sidgwick** (1838-1900) is rámutatott arra, hogy bár J.S.Mill szemlélete közelebb van a *common sense* felfogásához, mely megkülönböztet alantas és magasabb rendű élvezeteket, de ezzel a megkülönböztetéssel sérül a haszonelvű elmélet koherenciája.

Híres utilitarista dilemma: a villamos probléma.
https://en.wikipedia.org/wiki/Trolley_problem#/media/File:Trolley_Problem.svg

Forrás

Az utilitarizmusnak sokféle irányzata van, de mindegyiket jellemzi a következő négy fontos elv. **Következmény elve:** egy adott cselekedet következményei az erkölcsi tulajdonságainak a mércét jelentik. **Hasznosság elve:** cselekedetek erkölcsi jogszerűségét és helytelenségét a lehető legtöbb haszon határozza meg az összes érző lény számára. **Hedonista elv:** a cselekvés következményei szempontjából a döntő tényező az öröm előmozdítása, vagy a fájdalom elkerülése. Az **univerzális elv** : maximalizálja az összes érző teljes hasznosságát.

Az utilitarizmus jól alkalmazható a medikális bioetikában. Az utilitarizmusból könnyen levezethető a fájdalom és szenvedés mérséklésére irányuló parancs. Ezen az alapon könnyű érvelni a gyógyíthatatlan betegek eutanáziája mellett. Az utilitarianizmus elutasítja a vallási eszméket, így például azt is, hogy az emberi élet szent és ezért minden körülmények között védeni kell azt. Ebből következően az utilitaristák nyitottak az abortuszra is. Ez nem azt jelenti, hogy mereven (elvi okokból) támogatják, hanem csak azt, hogy elfogadják ha hasznosság kalkulusa az eutanáziát vagy az abortuszt hozza ki hasznosabb opcióként. Az állatvédelem területén szintén jól alkalmazható az utilitarianizmus

1.2.2 Negatív és szabály-utilitarianizmus

(*Negatív utilitarianizmus*) Az utilitarizmus azon a feltételezésen alapul, hogy az a helyes cselekvés, amelynek következtében a boldogság meghaladja a boldogtalanságot. A kritikusok szerint ez a felfogás túlságosan is nagy szerepet juttat a boldogságnak. A fájdalom és a szenvedés elkerülése sokkal fontosabb cél, mint a boldogság elérése. Egy olyan világ, amelyben senki sem különösebben boldog, de rendkívüli fájdalmat sem él át, nyilvánvalóan előnyben részesítendő egy olyan világgal szemben, amelyben egyesek szélsőséges boldogtalanságtól szenvednek, de ezt számos ember jelentős boldogsága ellensúlyozza.

A *negatív utilitarianizmus* tehát nem a boldogság növelésére, hanem a szenvedés mérséklésére koncentrál. Ennek elve a következő: *a legjobb cselekvés az, amely a legkisebb mennyiségű boldogtalanságot idézi elő.* Például egy gazdag negatív utilitarista kire hagyja a vagyonát: egy szegény és súlyos beteg emberre, aki komoly fájdalmakat él át, és akinek szenvedését az adomány jelentősen csökkentené, vagy elossza ezer, viszonylag boldog ember között, akiknek egyenkénti boldogságát az adomány némileg fokozná. A közönséges utilitarista ezért valószínűleg az ezer, viszonylag boldog ember között osztaná el a pénzt, mivel ez maximalizálná a boldogságot, ezzel szemben a negatív utilitarista a súlyos betegre hagyná, mivel ez minimalizálná a szenvedést. A számítás nehézségeivel kapcsolatos bírálatok természetesen a negatív utilitarizmus esetében is felmerülnek.

Ha a szenvedés felszámolása a cél, akkor ez könnyen elérhető minden érzőképes élőlény elpusztításával. Ha nem lennének fájdalom átélésére képes élőlények, akkor nem lenne fájdalom sem. Ha ezt az állapotot fájdalommentesen létre lehetne hozni – például egy hatalmas atombomba felrobbantásával –, akkor a negatív utilitarizmus elve szerint ez lenne az erkölcsileg helyes cselekvés. *Ez a következtetés azonban abszurd, s mint ilyen arra mutat rá, hogy negatív utilitarianizmus merev értelmezése felettébb problémás.*

Ez a probléma nemcsak az emberiség, hanem a fájdalmat átélő beteg emberek esetében is felmerül. Abban mindenki egyetért, hogy a fájdalom megszüntetése az egészségügy nagyon fontos morális kötelezettsége. A halottnak már nincsenek fájdalmai. Ennek ellenére senki sem tekintene morálisnak egy olyan egészségügyet, amely a hozzáforduló és fájdalomtól szenvedő betegeket megölné. A negatív utilitarizmus merev alkalmazása ebben az esetben is abszurd következményekhez vezet. A fő probléma abból fakad, hogy a negatív utilitarianizmus szerint fájdalommentes nem-lét *ab ovo* jobb állapot, mint a lét, amelyet szükségszerűen jellemez a fájdalom.

(*Szabály-utilitarianizmus*) Tegyük fel, hogy a hatalom az bűnözés csökkentése érdekében néhány ártatlan embert nyilvánosan kivégez, bízva abban, hogy ennek önmagában is elrettentő hatása lesz. A hatalom várakozásai beteljesülnek és a bűnözés látványosan visszaesik: összességében sokkal kevesebb ember hal meg, mint korábban. Igazolja-e ez az ártatlanok kivégzését. A deontológikus etika és a józan ész számára a hatalom eljárása nyilvánvalóan erkölcstelen, sajnos a klasszikus utilitarianizmus kalkulálhat úgy, hogy csökkenő bűnözés igazolja az ártatlanok kivégzését. J.S.Mill az ilyen abszurd következmények elkerülése érdekében

különbséget tett a klasszikus (vagy tett) és a szabály-utilitarizmus között.

A „szabály-utilitarizmus” megpróbálja egyesíteni a tett-utilitarizmust és a deontologikus etikát. A szabály-utilitaristák az egyes cselekedetek következményeit nem elkülönülten veszik számba, hanem általános szabályokat fogadnak el azon cselekvésekre vonatkozóan, amelyek rendszerint a legtöbb érintett fél számára a boldogság túlsúlyát eredményezik. Például mivel az ártatlanok megbüntetése általában (tipikus esetekben) több boldogtalanságot okoz, mint boldogságot, a szabály-utilitaristák elfogadják azt a szabályt, hogy „Sose büntess ártatlant!”. A szabály-utilitaristák szerint ezt a szabályt azokban a konkrét esetekben is követni kell, amikor a tett utilitarianizmus ellenkező konklúzióhoz vezet. Hasonlóképpen egy szabály-utilitarista az ígéret betartása mellett érvel, mivel ez általában több boldogságot okoz, mint boldogtalanságot.

A szabály-utilitarizmusnak az erkölcsi döntéshozatal szempontjából megvan az a gyakorlati haszna, hogy szükségtelessé teszi a minden egyes esetben elvégzendő, bonyolult hasznossági számítást. Sokan úgy vélik, hogy szabály-utilitarianizmus valójában nem is utilitarianizmus. Vagyis J.S. Mill ezzel a javaslatával túl lépett az utilitarizmuson, és az emberi méltóságot és a független egyéniség morális eszméjét a hasznosság elve fölé helyezte.

1.2.3 Az utilitarianizmus bírálata

Az utilitarizmus elvi síkon vonzó, de gyakorlati alkalmazása nehézkes. Először is a boldogság rendkívül nehezen mérhető, másodsor a különböző emberek boldogsága nehezen hasonlítható össze. Harmadrészt ki jogosult ezt a számítást elvégezni? Ki dönthet arról, hogy mi a nagyobb érzet: a szadista élvezete vagy áldozatának szenvedése? Hogyan viszonyul a futballrajongó gólöröme operakedvelő boldogságához? És hogy viszonyulnak mindezek azokhoz a sokkal testibb természetű élvezetekhez, amelyeket az evés vagy a szexualitás nyújt az embernek?

Még nehezebb számítási nehézségekbe ütközünk, amikor azt kell eldönteni, mit is számítsunk egy konkrét cselekvés következményei közé. Ha valaki megütött egy gyermeket, mert az rossz volt, a cselekedet erkölcsös vagy nem erkölcsös jellege teljes mértékben a következményeken múlik. De vajon a következmények számbavételekor elegendő-e, ha megmaradunk a közvetlen következményeknél, vagy tekintetbe kell vennünk a hosszú távú hatásokat is? Utóbbi esetben oda juthatunk, hogy a mérleg másik serpenyőjébe a gyermek egész érzelmi fejlődését is bele kell helyoznunk, szemben azzal a boldogsággal, mely abból fakad, hogy a gyerek büntetés hatására elkerüli a potenciálisan veszélyes helyzeteket. A hatások minden cselekvés esetében a messze jövőbe nyúlhatnak, és ritkán találunk olyan egyértelmű pontra, amelyen túl a következmények láncolatát már nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk.

További ellenvetés az utilitarizmussal szemben, hogy számos, általában erkölcstelennek tekintett cselekvést igazol. Míg Kant szerint egy ígéretet mindig be kell tartanunk, az utilitarista minden egyes esetben kiszámítaná az ígéret megszegéséből vagy betartásából eredő következményeket, és ezeknek megfelelően cselekedne. Az utilitarista adott esetben például így okoskodhatna: mivel tudom, hogy hitelezőm elfeledkezett egy bizonyos adósságról és az valószínűleg soha többé nem fog eszébe jutni, ezért erkölcsileg helyes lehet nem visszafizetnem a kölcsönvett pénzt. Az utilitarista logika szerint a kölcsönvevőnek a több pénzből származó boldogságnövekménye többet nyomhat a latban, mint a másik ember becsapása miatt érzett boldogtalansága. A hitelező pedig valószínűleg nem élne át boldogtalanságot, hiszen elfeledkezett az adósságról.

Az egyéni becsületesség azonban pontosan ilyen esetekben lép előtérbe, mint az emberek közötti interakciók nem elhanyagolható vonatkozása: az igazmondást, az adósságok visszafizetését, a másokkal való ügyeink bonyolításában tanúsított becsületességet sokan az erkölcsi viselkedés alapelemei közé sorolják. Az ilyen emberek nem tekintik kielégítő erkölcsi elméletnek az abszolút kötelességeket elvető utilitarizmust.

Általában elmondható, hogy az utilitarianizmus alkalmazása nem könnyű, mivel lehetetlen kiszámolni az összes érintett személy élvezeteinek és fájdalmainak az összegét. Továbbá a negatív utilitarianizmusnak az a konklúziója, hogy bizonyos csoportok, például a (súlyos) fogyatékossgal élők és az állandó vegetatív állapotban lévő betegek számára a nem-lét jobb állapot szintén problematikus.

(Tóth János, SZTE)

Kérdések

1. Mit jelent az utilitarianizmus
2. Jellemezze Jeremy Bentham nézeteit.
3. Mi a tett utilitarianizmus alapelve
4. John Stuart Mill koncepciója miben különbözik Bentham nézeteitől.
5. Mi jellemzi a negatív utilitarianizmust és a szabály utilitarianizmust?
6. Hogyan bírálná az utilitarianizmust?

Szakirodalom

Boros Gábor (2007, szerk.): *Filozófia*. Akadémia Kiadó. Budapest.

Kovács József (2006): *A modern orvosi etika alapjai*. Medicina Kiadó. Budapest.

Nigel Warburton (2005): *Bevezetés a filozófiába*. Kossuth Kiadó, Budapest.